

A teljesen modern Marx

A gazdasági válság robbanásszerűen megnövelte a Karl Marx iránti érdeklődést. A *tőke* eladásai világszerte megugrottak (egyetlen német kiadó ezerszámra forgalmazta, míg egy évvel korábban mindössze százat adott el belőle); mindez azt mutatja, hogy a válság oly pusztító és kiterjedt, hogy a globális kapitalizmus – és főpapjainak kara – egyfajta ideológiai örvénybe került.

Ám még ha visszaszorultak is a neoliberális ortodox krédók, vajon miért éledt újjá Marx? Kezdjük ott, hogy Marx messze meghaladta saját korát, mikor megjósolta az elmúlt évtizedekben sikeres globalizációt. Részletelesen előre látott számos olyan végzetes tényezőt, amelyek a mai globális gazdasági válság kirobbanásához vezettek: ezeket egy olyan világ belső, inherens „ellentmondásainak” nevezte, amely az egymással versenyző piacokból, az árutermelésből és a pénzügyi spekulációból épül fel.

Legismertebb művében, amelynek megírásakor még egy évszázad sem telt el a francia és az amerikai forradalom óta, Marx előre figyelmeztetett az AIG vagy a Bear Stearns összeomlására, ami másfél évszázaddal utána remegtette meg a világot. Teljesen tisztában volt azzal a – szavai szerint – „felettébb forradalmi” szereppel, amelyet a burzsoázia, a mai Wall Street-i bankárok és cégvezetők elődje játszott az emberiség történetében. Ahogy rámutatott a *Kommunista Kiáltványban*, „A burzsoázia nem létezhet anélkül, hogy ne forradalmasítsa folyton a termelési szerszámokat, tehát a termelési viszonyokat, tehát az összes társadalmi viszonyokat [...] Egyszóval: a burzsoázia a saját képmására formált világot teremt magának.”

Ám Marx a maga korában sem volt a kapitalista globalizáció reklámembere, és ma sem az. Ezzel szemben megértette, hogy „az egyre kiterjedtebb piacnak a szükséglete, amelyen termékeit eladhatja, végigkergeti a burzsoáziát az egész földgolyón”, és előre látta, hogy a kapitalizmus fejlődése elkerülhetetlenül „még egyetemesebb, még hatalmasabb válságokat készít elő”. Marx felismerte, hogy a szerencsétlen spekuláció miként képes válságokat kirobbantani, és azokat az egész gazdaságra kiterjeszteni. És átlátott azon politikai illúziókon is, amelyek szerint az ilyen válságokat a növekedést elősegítő reformok útján tartósan el lehet kerülni.

Mint minden forradalmár, Marx is még a saját életében szerette volna látni a régi rend bukását. Ám a kapitalizmusban még rengeteg erő tartalék

volt, és ő csupán egy – jöllehet, éles szemű – pillantást vethetett azokra a tévedésekre és útvészítőkre, amelyek az elkövetkező nemzedékekre vártak. Azok, akik ma olvasnak bele Marxba, azt fogják látni, hogy sok, a mára nézve is helytálló dolgot írt, legalábbis azok számára, akik „fel kívánják élesíteni a forradalom szellemét”, nem csupán „megsétáltatni” egy kicsit a híres kísértetet.

Ha a mai felfordulást látná, Marx minden bizonnyal élvezettel mutatna rá, hogy a kapitalizmus inherens hiányosságai miként vezettek el a jelenlegi válsághoz. Láthatná, hogy a pénzügyi szektor modern fejlődése, így például az értékpapírok vagy a határidős tranzakciók miként tették lehetővé a piacok számára a globális gazdasági integráció kockázatainak kiterjesztését. Ezek nélkül az innovációk nélkül az elmúlt évtizedek tőkefelhalmozása jelentősen kisebb mértékű lett volna. Akárcsak akkor, ha a pénzügyi rendszer nem hatolt volna be mind mélyebben és mélyebben a társadalom szöveteibe. Ennek eredményeként a fogyasztói kereslet (és így a prosperitás) az elmúlt években mindinkább a hitelkártyákra és a jelzáloghitelekre alapozódott, miközben a szakszervezetek befolyásának csökkenése és a társadalmi jóléti kiadások megkurtítása egyre kiszolgáltatottabbá tette az embereket a piaci sokkhatások iránt.

Ez a mesterségesen fenntartott, illékony pénzügyi rendszer járult hozzá az elmúlt évtizedek általános gazdasági növekedéséhez. Ugyanakkor elkerülhetetlenül egy csomó pénzügyi szappanbuborékot is produkált, amelyek közül a legveszélyesebb az Egyesült Államok ingatlanpiacain alakult ki. Ennek a kipukkadása azután éppen azért gyakorolt világszerete olyan erőteljes hatást, mivel az központi szerepet játszott mind az amerikai fogyasztói kereslet, mind pedig a nemzetközi pénzügyi piacok fenntartásában. Marx kétségkívül rámutatott volna, hogy ez a válság tökéletes példája annak, amikor a kapitalizmus olyan, mint a „varázsló, aki többé már nem képes irányítani azokat az erőket, amelyeket az alvilágból idézett meg”.

Jelenlegi problémáink súlyossága ellenére Marxnak nem lennének illúziói afelől, hogy a válság önmagában is változásokat fog előidézni. Nagyon jól tudta, hogy a kapitalizmus természeténél fogva elősegíti és táplálja a társadalmi elszigetelődést. Ez a rendszer – írta – „nem hagyott meg más köteléket ember és ember között, mint a meztelen érdeket, az érzés nélküli »készpénzfizetést«”. És valóban, a kapitalizmus a társadalmat „az önző számítás jeges vizébe” taszítja. Az ebből eredő társadalmi elszigetelődés passzivitásra ösztönöz az egyéni válságokkal szemben, legyen az a munkahely elvesztése, vagy éppen a kilakoltatás. Ez az elszigetelődés az, amely megakadályozza, hogy egymásra találjanak az aktív és tájékozott emberek közösségei, és radikális alternatívákat fogalmazzanak meg a kapitalizmussal szemben.

Marx mindenekelött azt a kérdést tenné fel, hogy miként törjük meg ezt a mindent átható társadalmi passzivitást. Úgy látta, hogy az ő korában kialakuló szakszervezetek és munkáspártok előrelépést jelentenek. Ezért

A tőkében arról írt, hogy a „közvetlen cél” nem más, mint „a proletariátus osztályá szerveződése”, amelynek „első feladata” az, hogy „kivívja a demokráciát”. Ma ugyanezért támogatná az új kollektív entitások, szövetségek és intézmények kialakítását, ahol az emberek szembeszegülhetnek a kapitalista status quóval, és eldönthetnék, hogy miként tudják szükségleteiket jobban biztosítani.

Az aktív változtatás igényének eddig semmilyen hasonló víziója nem emelkedett ki a jelenlegi válságból, és Marx éppen ezt tartaná a legzavaróbb hiányosságnak. Bár az Egyesült Államokban újabban „szocialistának” tituláltak néhány nagy figyelmet keltő javaslatot, ám ezek is csupán azért tűnhetnek radikálisnak, mert túlmennek azon, amit a Demokrata Párt balszárnya még hajlandó lenne támogatni. Így például Dean Baker, a Centre for Economic and Policy Research társigazgatója kétmillió dollárban maximálta bizonyos Wall Street-i fizetéseket, és adót vetne ki a tőzsdei tranzakciókra, amely progresszíven növekvő díjat szedne a részvények, kötvények és egyéb pénztőkék forgalma után. Marx erre a javaslatra úgy tekintene, mint az adott keretek között maradó gondolkodás tipikus példájára, hiszen explicite magában foglalja (bár limitálja) azt, amit ma széleskörűen a probléma gyökerének állítanak be: hogy a kockázat elkülönül a következményektől. Ám Marx azokra éppen ilyen gúnyosan tekintene, akik szerint a bankok államosítása – amint arra Svédországban és Japánban is sor került az ottani pénzügyi válságok idején az 1990-es években – valódi változásokat eredményezhet.

Ironikus módon a manapság közkézen forgó megoldási tervek közül a legradikálisabb javaslatokat a London School of Economics egyik közgazdásza, Willem Buiter fogalmazta meg, aki az Angol Bank Monetáris Politikai Bizottságának egykori tagja, és egyáltalán nem marxista. Buiter azt tanácsolja, hogy az egész pénzügyi szektort tegyék közszolgáltatássá. Mivel a mai világban – érvel Buiter – a bankok nem létezhetnek állami betétbiztosítás, valamint állami központi bankok nélkül, amelyek végső esetben segítséget nyújthatnak nekik, ezért nincs igazán ok arra, hogy továbbra is magántulajdonban lévő, profitorientált intézményekként működjenek. Ehelyett köztulajdonba kellene venni őket, és közintézményként, afféle közszolgáltatásként működtetni. Ez a javaslat azt visszhangozza, amiről Marx is írt a *Kiáltványban* „a hitelek állami bankokban való centralizálásáról”. Számára a pénzügyi rendszer efféle nagyjavítása újra megerősíti annak fontosságát, hogy a munkásosztály „a demokráciát kivívva” radikálisan megváltoztassa az államot, és a társadalomra kényszerített szervből a társadalom igényeit kiszolgáló szervé változtassa.

„A gazdaság finanszírozásától a pénzügyek szocializálásáig vezető út – írja Buiter – kis lépést jelent az ügyvédeknek, de nagy lépés az emberiség számára.” Valóban, nem kell feltétlenül marxistának lenni ahhoz, hogy az embernek radikális elképzelései legyenek. Ahhoz ugyanakkor valamiképpen marxistának kell lenni, hogy az ember észrevegye – még

egy a maihoz hasonló időszakban is, amikor a tőkésosztály kibillent egyensúlyából, demoralizált és zavarodott –, meglehetősen valószínűtlen, hogy a radikális változás „az ügyvédek egy kis lépésével” veszi majd kezdetét (feltételezhetően úgy, hogy az összes „játékost” leültetik egy teremben, és aláíratnak velük egy-két dokumentumot). Marx elmondta volna, hogy a népi erők radikális új mozgalmakban és pártokban manifesztálódó előretörése nélkül a pénzügyek szocializálása terméketlen talajra fog hullani. Az 1970-es évek hasonló válságának idején számos európai szociáldemokrata párt radikálisai álltak elő ilyesféle javaslatokkal, ám nem tudták rávenni pártjaik vezetőit, hogy támogassák ezeket az indítványokat, amelyeket régimódinak, elavultnak tituláltak.

A gazdaság demokratizálásának radikális megoldásairól szóló vitákat a következő évtizedek során is lesöpörték az asztalról a legkülönfélébb pártok, és még ma is annak az árát fizetjük, hogy sikerült marginalizálni az ilyen törekvéseket. A kapitalista piacok logikájába szervesen beépült az irracionális – ezt Marx remekül leírta –, és ez ma ismét nyilvánvalóvá vált. Saját felszínen maradása érdekében minden gyár és cég igyekszik megszabadulni számos munkásától, és kevesebbet fizetni azoknak, akik megmaradnak. A munkahelyek biztonságának megingatása az egész gazdaságban aláaknázza a keresletet. Amint azt Marx nagyon jól tudta, a mikroracionális viselkedés eredményezi a legszörnyűbb makroökonomiai problémákat. Most láthatjuk, hová vezet, ha Marxot figyelmen kívül hagyva Adam Smith „láthatatlan kezében” bízunk.

A mai pénzügyi válság olyan irracionálisokat is feltár, amelyek kívül esnek a pénzügyek területén. Az egyik példa erre az amerikai elnök, Barack Obama felhívása, aki úgy gondolja, a széndioxid-kvóták kereskedelme megoldást nyújthat a klímaválságra. Ennek az állítólagosan progresszív javaslatnak az értelmében azok a cégek, amelyek megfelelnek a széndioxid-kibocsátás standardjainak, kvótájukat eladhatják olyanoknak, amelyeknek ez nem sikerült. A kyotói megállapodás hasonló rendszert vezet be az államok között is. Ám meglehetősen veszélyeket hordozva, mindkét tervezet azokon a képlékeny határidős piacokon nyugszik, amelyek lényegükből eredően oly nyitottak a manipulációkra, és annyira érzékenyek a hitelek összeomlására. Marx azt hangsúlyozná, hogy ha megoldást akarunk találni az olyan globális problémákra, mint az éghajlatváltozás, szakítanunk kell a kapitalista piacok logikájával, ahelyett, hogy állami intézmények bevonásával megerősítsük azt. Ahogy a Kiáltványban leszögezte: „Együttes cselekvés – legalábbis a civilizált országoké – a proletariátus felszabadulásának egyik első feltétele.”

Ám az új intézmények és a változásért síkra szálló mozgalmak kiépítésének munkája minden ország számára otthon kezdődik. Bár Marx felhívása így szólt: „Világ proletárjai, egyesüljetek!”, emellett azt is hangsúlyozta, hogy a munkásságnak minden országban „mindenekelőtt a saját burzsoáziájával kell leszámolnia”. A fennálló gazdasági, politikai és jogi intézmények megváltoztatására szolgáló intézkedések „természe-

tesen országról országra különbözni fognak". Ám Marx minden esetben azt hangoztatná, hogy a radikális változáshoz az embereknek először is ismét ambiciózusan kell gondolkodniuk.

Vajon milyen valószínűséggel fog ez bekövetkezni? Még egy olyan pillanatban is, amikor a pénzügyi válság a világ népeinek nagy részét vérezteti ki, amikor kollektív nyugtalanságtól remeg minden korosztály, minden vallási- és népcsoport, és amikor, mint mindig, a megszorítások és a terhek legkeményebben az egyszerű dolgozókat sújtják, a prognózis bizonytalan. Ha élne, Marx ma sem azt akarná látni, hogy pontosan mikor és hogyan ér véget a válság. Vélhetőleg sokkal inkább arra mutatna rá, hogy az ilyen válságok szerves részei a kapitalizmus folyamatos dinamikájának. Azok a reformista politikusok, akik úgy hiszik, hogy képesek lennének elbánni az inherens osztályegyenlőtlenségekkel, és a kapitalista társadalom visszatérő válságaival, korunk igazi romantikusai: ők azok, akik egy naiv utópisztikus víziót dédelgetnek arról, hogy milyenek kellene lennie a világnak. Ha a jelenlegi válság valamire rámutatott, akkor arra egyértelműen, hogy Marx volt a legnagyobb realista.

(Eredeti megjelenés: Foreign Policy, 2009. április 15.)

(Fordította: Konok Péter)

Immanuel Wallerstein